

розв'язати проблему міжетнічного протистояння, в якому брали участь десятки тисяч людей, й у використанні якого у власних інтересах були зацікавлені зовнішні чинники. З одного боку він, безкомпромісний у питаннях дотримання національних інтересів України, вирішив «розрубити гордіїв вузол» українсько-польських протиріч і розв'язати проблему міжетнічної боротьби застосуванням радикальних способів полагодження протистояння. З другого боку, саме Шухевич започаткував, сприяв активізації переговорів між представниками керівництва ОУН-Б і польського еміграційного уряду й АК, що згодом тривали на рівні підпілля й переросли у співпрацю між українськими й польськими інтелектуальними колами та дисидентами до й після відновлення національної та державної незалежності Польщі й України на початку 1990-х рр.

Список використаних джерел та літератури:

1. Мотика Г. Антипольська акція ОУН-УПА / Гжегож Мотика // *І.* – Львів, 2003. – Ч. 28. – С. 31–47.
2. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). – 203/XV-42.
3. Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. – Т. III. Kwiecień–Lipiec 1944. – Londyn, 1976.
4. Програмові постанови // Центральний державний архів громадських об'єднань України у Києві, ф. 57, оп. 4, спр. 352.
5. Інструкція до виконання // Державний архів Рівненської області, ф. Р-30, оп. 2, спр. 16.
6. Прокоп М. Напередодні незалежної України / Мирослав Прокоп. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто ; Львів : НТШ, 1993.
7. Галузевий державний архів Служби безпеки України у Києві (ГДА СБ України), ф. 13, спр.372, т. 1.
8. Протокол допроса обвиняемого Луцкого Александра Андреевича 6 августа 1945 года, г. Киев // ГДА СБ України, ф. 5, спр. 67418, т. 1.
9. Козак І. Роман Шухевич / Ірина Козак // Свобода. – Нью-Йорк, 1992. – Ч. 218.
10. Верига В. Втрати ОУН в II Світовій війні або «Здобудеш українську державу або згинеш у боротьбі за неї / Василь Верига. – Вид. 2-ге, випр. – Торонто : Новий Шлях, 1991.
11. Галаса В. Наше життя і боротьба. Спогади / Василь Галаса. – Львів : МС, 2005.
12. Berkhoff K. C. Harvest of despair. Life and Death in Ukraine Under Nazi Rule / Karel C. Berkhoff. – Cambridge ; Massachusetts ; London, 2004.
13. Лебедь М. Українська повстанська армія: її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу. Т. 1 : Німецька окупація України / Микола Лебедь. – [б. м.] : Пресове Бюро УГВР, 1946.
14. ГДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 38.
15. Протокол допроса Луцкого А. А. 6 августа 1945 года, г. Киев // ГДА СБ України, ф. 5, спр. 67418, т. 1.
16. «Троян». 3.V.1944 р. Відпис Наказу ОРКП ч:7/44. (Строго довірочне). Повітовим провідникам. Наказ ч. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України у Києві, ф. 4620, оп. 3, спр. 378.
17. ГДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 3.
18. Тис-Крохмалюк Ю. Не забуваймо про наших побратимів! / Юрій Тис-Крохмалюк // Вісті Комбатанта. – 1976. – Ч. 2. – С. 17.
19. Совершенно секретно. Серия «К». Экз. № 3. Зам. начальника Отдела 2-Н МГБ УССР. Майору тов. ШОРУБАЛКА // Начальник 1 Управления МГБ УССР. Полковник (–) ПОГРЕБНОЙ. «20» февраля 1947 г. № 1/1/439 гор. Киев // ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9079, т. 3, арк. 382–385.

Алла Тимченко

Радянський чинник в українсько-польському міжнаціональному конфлікті на Волині в роки Другої світової війни

У статті висвітлюється роль, яку відіграло радянське керівництво в українсько-польському міжнаціональному конфлікті на Волині за часів Другої світової війни.

Ключові слова: Друга світова війна, Волинь, Радянський Союз, українсько-польський міжнаціональний конфлікт.

Тимченко Алла. Советский фактор в украинско-польском межнациональном конфликте на Волыни в годы Второй мировой войны. В статье освещается роль, которую сыграло советское руководство в украинско-польском межнациональном конфликте на Волыни в годы Второй мировой войны.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Волынь, Советский Союз, украинско-польский межнациональный конфликт.

Tymchenko Alla. The Soviet Factor in the Ukrainian-Polish Nationality Conflict in Volhynia in World War II. The article deals with the role played by the Soviet leadership in the Ukrainian-Polish nationality conflict in Volhynia in the years 1939–1945.

Key words: World War II, Volhynia, Soviet Union, The Ukrainian-Polish nationality conflict.

У новітній українській та польській історіографії, а також у громадській думці в обох країнах вельми поширеним є погляд, що в роки Другої світової війни так званий радянський чинник відіграв важливу роль у дестабілізації українсько-польських відносин, усунувши таким чином можливість об'єднання українського і польського національного підпілля на антикомуністичній основі. При цьому стверджується, що вплив радянського фактору на ці взаємини мав місце як на міжнародному рівні, зокрема по лінії радянське керівництво в Москві – польський еміграційний уряд у Лондоні, так і на місцевому територіальному рівні, передусім у тих регіонах спільного проживання українців і поляків (Полісся, Волинь, Галичина, сучасні південно-східні території Польщі), де був активним радянський партизанський рух.

У 2008 р., у зв'язку з 65-ю річницею трагедії польського населення на Волині та скорботними заходами, що проходили з цього приводу в Польщі, маршал сейму Польської Республіки, а нині Президент Польщі, Броніслав Коморовський в інтерв'ю газеті «Республіка» зробив, на думку польських кресових і комбатантських організацій, «скандальну заяву про те, що відповідальність за трагедію на кресах слід було б цілком покласти на совіти» [1].

У відомій монографії з історії України Ярослава Грицака наголошується на тому, що «українські загони самооборони й загони Української повстанської армії втягнулися у конфлікт лише у відповідь на співпрацю поляків з червоними партизанами і використання німцями польської поліції в антиукраїнських акціях» [2, 253–254].

Не можна сьогодні однозначно стверджувати, що проблематика українсько-польського міжнаціонального конфлікту в роки війни перебуває поза увагою новітньої російської історіографії. Однак цей конфлікт зазвичай не подається як суперечка між українськими і польськими патріотичними збройними формуваннями за землі, на які мали підставу претендувати обидві сторони. Такий погляд на проблему можна пояснити тільки тим, що боротьбу за Західну Україну і Західну Білорусію в контексті тогочасних подій окремі російські історики розглядають лише під кутом зору московських інтересів і пріоритетів, тобто як «реванш за поразку в радянсько-польській війні 1919–1920 рр. та повернення втрачених у результаті зовнішньої агресії територій» [3].

В окремих роботах російських дослідників, спеціально присвячених вивченню територіальних суперечок між поляками і росіянами, немає навіть згадки про те, що складником цієї суперечки був також конфлікт між поляками і українцями [4].

Цікаве пояснення не зовсім уважному ставленню сучасних російських істориків ліберального напрямку до висвітлення міжнаціональних відносин на окупованій території України в роки війни знаходимо в книзі Олени Яковлевої. Полемізуючи з багатьма з них і взявши за об'єкт критики передусім книгу, видану 2002 р. в Москві, того ж таки «ліберального» російського дослідника Бориса Соколова «Окупація. Правда і міфи», О. Яковлева зазначає: «Уж очень неблагодарная это тема: вопрос-то политкорректно осветить надо, да только как? Ладно, с Советами всё ясно, бандиты они и есть бандиты, а вот что с УПА и АК делать? ... нельзя не учитывать мнение братьев с Украины, усилиями которых героям из УПА, типа Клыма Савура – того самого, что не только призывал, но и приказывал резать поляков, – уже устанавливают памятники как борцам за «вильну и самостийну Украину» ... да и уважаемых польских братьев опять же не проигнорируешь, а они – вот незадача – трактуют волынские события 1943 г. как геноцид и, вопреки не желающим каяться украинцам, твёрдо стоят на этой позиции» [5, 151–152].

Першим російським виданням, присвяченим суто трагічним волинським подіям 1943–1944 років, став збірник архівних документів і досліджень, упорядником якого є директор фонду «Історична

пам'ять» Олександр Дюков [6]. Дана книзі назва – «Забутий геноцид» – зайвий раз свідчить про те, що ця тема, по суті, є для новітньої російської історіографії новою. Навряд чи можна погодитися з твердженням редакції, що волинська трагедія «забута в Україні та Польщі» [6, 5–6].

Нагадаємо, що ще в 1996 р. між Об'єднанням солдатів Армії крайової (АК) і Об'єднанням українців у Польщі (ОУП) було підписано угоду, яка поклала початок роботі багаторічного міжнародного наукового семінару з вивчення так званих важких питань українсько-польських відносин періоду Другої світової війни. Результатом досліджень, у яких узяли участь близько тридцяти фахівців-істориків з обох країн, стало видання десяти томів робочих матеріалів цього семінару [7].

В Україні та Польщі працювали і надалі працюють урядові комісії з вивчення всіх аспектів українсько-польського міжнародного конфлікту в 1939–1945 рр. і в перші післявоєнні роки, а також проводяться підрахунки жертв з обох сторін. Ця робота проводиться сьогодні в обох країнах під егідою Інститутів національної пам'яті.

Нарешті, 15 липня 2009 р., у зв'язку з 66-ю річницею трагічних подій 1943 р. на Волині, сейм Польської Республіки прийняв постанову, в якій стверджується, що «Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія здійснили так звану антипольську акцію – масові вбивства, які мали характер етнічної чистки і риси геноциду» [8]. Текст був узгоджений у всіх фракціях, усіма політичними партіями. Після того, як маршал сейму, уже згадуваний Броніслав Коморовський, прочитав постанову її прийняли вставанням і тривалими оплесками, що свідчило про одностайне схвалення.

Отже, хоча в останні роки концепція «стратегічного партнерства» у відносинах між керівництвом України та Польщі впливала на трактування їхнього історичного минулого, дослідники обох країн намагалися докопатися до істини, прагнучи при цьому уникнути зайвої політизації історії. Добре відомо також, який тиск на вищих посадових осіб у Варшаві здійснювали національно-кресові і еміграційні організації, які навіть деяких співробітників Польського інституту національної пам'яті звинувачували в тому, що вони діють «на шкоду польським державним інтересам». Цей тиск особливо зріс після Помаранчевої революції у Києві, в міру ствердження в українській суспільній свідомості зусиллями Президента України Віктора Ющенка та його оточення думки про потребу вписати історію ОУН і УПА в історичну традицію національно-визвольної боротьби українського народу через ухвалення парламентом країни Закону України «Про визнання ОУН–УПА воюючою стороною у Другій світовій війні» [9].

Однак проблема ролі радянського фактору в українсько-польському міжнародному конфлікті в Західній Україні, зокрема й на Волині, у 1939–1945 рр. залишається, і вона є безперечною. Цю роль Радянський Союз почав відігравати з моменту підписання в серпні 1939 р. пакту Ріббентропа – Молотова, відповідно до якого від Другої Речі Посполитої були відторгнуті землі Полісся, Західної Волині та Східної Галичини. Майже дворічне перебування радянської влади в західноукраїнському регіоні супроводжувалося арештами і політичними репресіями проти представників всіх, без винятку, соціальних верств і національностей, депортаціями «неблагонадійного» населення, примусовою організацією колгоспів, небаченою жорстокістю апарату НКВС щодо ув'язнених.

Така політика знецінила людське життя, однак на якийсь час навіть зблизила українців і поляків на цих територіях. У них з'явився шанс забути про взаємні образи й спробувати спрямувати свої національно-визвольні прагнення в одному напрямі – на боротьбу проти обох агресорів. Польський еміграційний уряд, до якого прийшли, здавалося б, досвідчені військові та політики, які користувалися довірою і авторитетом у західних союзників, а також діячі польських підпільних організацій, створених на окупованих довоєнних землях Другої Речі Посполитої, доклали чимало зусиль для того, щоб пом'якшити антипольські настрої всіх українських політичних кіл та, передусім, Організації українських націоналістів (ОУН), і залучити їх до антигітлерівської коаліції. Проте після поразки Франції і в умовах поступової переорієнтації Великобританії на союз із Москвою, ні польська сторона не хотіла брати на себе ніяких зобов'язань щодо українців, ні, тим більше, британська – виступати гарантом польських обіцянок. У зв'язку з цим слід зазначити, що фактично офіційний Лондон відмовив польському еміграційному уряду в підтримці з питання реституції довоєнного польсько-радянського кордону [10, 98–99].

Напад Німеччини на СРСР і участь у ньому ОУН ще більше загострили відносини між українськими та польськими організаціями, а також між українським і польським населенням на терито-

ріях їхнього спільного проживання. Одночасно гітлерівська агресія сприяла зближенню між польським еміграційним урядом і сталінським керівництвом. Після підписання відповідних політичної і військової угод уряд генерала Владислава Сікорського та підлеглі йому підпільні організації на окупованих територіях почали співпрацювати із СРСР, зокрема, в питаннях організації саботажно-диверсійної та розвідувальної діяльності в тилу вермахту, а також формування в Радянському Союзі армії, в яку повинні були вступити раніше заарештовані органами радянської влади польські військовополонені і підпільники. З другої половини 1941 р. Польща і СРСР фактично стали союзниками у війні. Шлях до примирення між українськими та польськими національними формуваннями був назавжди відрізаний [10, 108].

Важливим є питання про те, як на українсько-польські відносини впливала ситуація на радянсько-німецькому фронті. У дослідників не викликає сумніву, що початок масових антипольських виступів УПА на Волині та Поліссі був пов'язаний з поразкою вермахту під Сталінградом і активізацією радянського партизанського руху в німецькому тилу. До керівництва ОУН(б) прийшло усвідомлення того, що незабаром Червона армія пожене німців на Захід, а тому потрібно зробити все можливе, щоб мобілізувати в західноукраїнському регіоні сили, здатні чинити радянським військам максимальний опір. Оскільки місцеве польське населення виявилось схильним до співпраці із «совітами», а офіційне польське керівництво і надалі наполягало на тому, що СРСР залишається «союзником наших союзників», керівництво ОУН(б) прийняло рішення про деполонізацію цих територій.

Цікаві міркування з цього приводу знаходимо у новітніх дослідженнях російських учених. Вони цілком доцільно ставлять питання про те, наскільки головні воюючі сили своїми жорстокими заходами в ході війни впливали на характер поведінки зі своїми супротивниками інших її учасників. Так, зокрема, Олег Пленков висловив думку про те, що: «У рамках сталінської тоталітарної системи інакше проводити війну просто було не можливо, але, з іншого боку, в цьому і полягав увесь трагізм ситуації – інакше Вермахт було не подолати» [12, 193]. Тому, на його погляд, дуже важливо сьогодні спробувати дати відповідь на питання про ефективність комуністичних методів ведення війни на прикладі дій радянських партизан.

На думку, іншого російського дослідника Олександра Гогуна, Західна Україна, і додамо, зокрема Волинь, як найкраще підходить для з'ясування поставленого вище питання, адже тут у роки війни поряд із комуністичними формуваннями існували два масові антирадянські партизанські рухи – Українська повстанська армія (УПА) і Армія Крайова (АК) [12, 10].

Він пише про те, що незважаючи на взаємну недовіру і криваві інциденти, що мали місце між поляками і «совітами», сприяння формувань АК діям «червоних» на Волині мало характер незамінної послуги. Йшлося не лише про спільні операції, а й про підтримку загонів Українського штабу партизанського руху (УШПР), спецгруп 4-го управління НКВС–НКДБ та Головного розвідувального управління (ГРУ, з весни 1943 р. – розвідувального Генштабу Червоної армії – РУ ГШ ЧА) з боку місцевого польського населення, яке перебувало під впливом АК. Ця підтримка полягала на виділенні зі свого середовища провідників і наданні розвідінформації, у багатьох випадках – на забезпеченні продовольством, прийнятті та лікуванні поранених бійців, попередженні радянських партизан про загрозу з боку німців або бандерівців тощо. При цьому тісні союзницькі відносини «затятих друзів» привели до глибокого взаємного агентурного проникнення формувань АК і радянських партизан, що полегшило пізніше НКВС і НКДБ розгром польських повстанських структур на Волині та в інших регіонах у 1944–1946 рр. [12, 146].

У прийнятті керівництвом ОУН(б) рішення про проведення масової антипольської акції на землях Волині, Полісся, Галичини зіграла свою роль також безкомпромісна позиція польської офіційної влади у відстоюванні принципу непорушності довоєнних кордонів Другої Речі Посполитої. Оскільки ОУН(б) як провідна військова та політична сила в роки війни в західноукраїнському регіоні з такою ж безкомпромісністю відстоювала право українського народу на створення Української самостійної соборної держави (УССД) з включенням до її складу всіх етнічних українських територій, досягти якого-небудь союзу між українським і польським національним підпіллям на антикомуністичній основі виявилось неможливим.

З огляду на останнє твердження, дослідники підкреслюють таке. Немає жодних підстав стверджувати, що при однозначній ворожості бандерівської УПА стосовно поляків потрібні були ще якісь додаткові провокації, зокрема, з радянської сторони, щоб загострити або поглибити українсько-польський конфлікт. Ворожнеча між українцями і поляками в роки війни досягла апогею і тому, ймовірно, не потребувала того, щоб її слід було зайвий раз розпалювати [14, 193]. Інтенсивність, розмах і жорстокість протистояння між УПА і АК були значно більшими, ніж боротьба, яку проводили обидві армії і проти німців, і проти радянських партизан [15, 86–93].

Як би історики сьогодні не оцінювали роль радянського фактору в тих подіях, а також участь у них інших сторін, зокрема німецької та польської, бандерівське керівництво передусім несе відповідальність за прийняте рішення щодо вбивств кількох десятків тисяч цивільних поляків на підставі застосованого ним принципу колективної відповідальності. Цей принцип, між іншим, неодноразово застосовував і сталінський політичний режим у підході до вирішення долі багатьох радянських народів, зокрема прибалтійських, кримських татар, калмиків, чеченців та інших, яких звинувативши в масовій колаборації з німцями, депортували із земель їх проживання. Хочеться сподіватися, що реалізовані в останні роки зусиллями російських, українських і польських спецслужб проекти з публікації раніше не відомих документів із цих відомств, піднімуть завісу над усіма таємницями трагічних подій часів війни, дадуть можливість об'єктивно оцінити участь залучених у них людей, сприятимуть створенню більш довірливих відносин між Україною, Польщею та Росією.

Список використаної літератури

1. Komorowski B. Za Wolyn odpowiadają Sowietci // Rzeczpospolita. – 2008. – 24 lipca ; Відкритий лист Голови загальнопольського союзу кресових і комбатантських організацій Яна Невінського на ім'я Маршала Сейму РР Броніслава Коморовського від 22 липня 2008 (з доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.odkrywca.pl/65-rocznica-zbrodni-oun-upa-a-wladze-pp>
2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. – 2-ге вид. / Я. Грицак – К. : Генеза, 2000 ; Нгусак J. Historia Ukrainy 1772–1999 / J. Нгусак. – Lublin, 2000.
3. Мельтюхов М. Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918–1939 гг. / М. Мельтюхов. – М. : Vere, 2001.
4. Широкоград А. Великие противостояния. Давний спор славян. Россия. Польша. Литва / А. Широкоград. – М. : АСТ, 2007.
5. Яковлева Е. Польша против СССР 1939–1950 / Е. Яковлева. – М. : [б. и.], 2007.
6. Забытый геноцид: «Волынская резня» 1943–1944 годов : сб. док. и исслед. / сост. А. Дюков. – М. : [б. и.], 2008.
7. Polska–Ukraina: trudne pytania. Materiały międzynarodowego seminarium historycznego «Stosunki polsko-ukraińskie w latach Drugiej wojny światowej». – Т. 1–10. – Warszawa, 1998–2005 ; Україна–Польша: важкі питання : матеріали Міжнар. семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». – Т. 1–10. – Луцьк, 1998–2009.
8. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 15 lipca 2009 r. w sprawie tragicznego losu Polaków na Kresach Wschodnich [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.orka.sejm.gov.pl>
9. Відкритий лист Голови загальнопольського союзу кресових і комбатантських організацій Яна Невінського на ім'я Президента РР Леха Качинського від 28 липня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.odkrywca.pl/65-rocznica-zbrodni-oun-upa-a-wladze-pp>
10. Ільющин І. Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.) / І. Ільющин. – К. : [б. в.], 2009.
11. Пленков О. Третий Рейх. Война: до критической черты / О. Пленков. – СПб. : Нева, 2005.
12. Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования, 1941–1944 / А. Гогун. – М. : Рос. полит. энцикл., 2012.
13. Ільющин І. Між Києвом, Москвою і Варшавою : зб. ст. / І. Ільющин. – К. : КСУ, 2011.
14. Соколов Б. Оккупация. Правды и мифы / Б. Соколов. – М. : АСТ, 2002.

Людмила Стрільчук